

УДК 343.985.4

DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-1.21>

А. О. Антощук, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

Ю. В. Терещенко, кандидат юридичних наук,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
та оперативно-розшукової діяльності Прикарпатського факультету
Національної академії внутрішніх справ

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ТАКТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ ТРУПА, ВИЯВЛЕНОГО У ВОДОЙМІ

У статті розкрито процесуальні та тактичні засади огляду трупа відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Зокрема, приділена увага помилкам, яких допускаються працівники поліції під час огляду трупа. Висвітлено засади взаємодії слідчого із підрозділами Національної поліції, медичними працівниками та іншими особами для ефективного та якісного огляду місця події.

Акцентовано увагу на тому, що під час дослідження трупів осіб, які витягнуті із води, слід звертати увагу на виявлення двох груп ознак: 1) ознаки перебування трупа у воді; 2) ознаки утоплення.

Зокрема, від причини смерті в подальшому буде залежати тактика огляду, тому має бути зосереджена увага на виборі правильної тактики проведення цієї слідчої (розшукової) дії (далі – С(Р)Д). Розглянуто та здійснено порівняння принципів огляду із основними принципами діяльності американських слідчих оглядових груп.

Авторами звернута увага на використання основних науково-технічних засобів під час огляду трупа, виявленого у водоймі. У зв'язку із значимістю первинної інформації про особу загиблого після виявлення його у водоймі приділяється увага і можливостям тактико та техніко-криміналістичних засобів і методів; забезпечення належного рівня взаємодії учасників огляду. Вказано, що використання тактичних та техніко-криміналістичних засобів і методів під час проведення першочергових С(Р)Д допоможе оперативному отриманню інформації про обставини події і особи загиблого, а також побудуванню перспективних криміналістичних версій і організації планування розслідування.

Зазначено, що для досягнення результатів огляду місця події доцільно використовувати безпілотні літальні апарати, які допоможуть зафіксувати обстановку місця виявлення трупа у воді із повітря, виявити можливі об'єкти, які слугуватимуть доказом у кримінальному провадженні.

Ключові слова: огляд місця події, огляд трупу, криміналістична тактика, слідчі (розшукові) дії, техніко-криміналістичні засоби.

A. O. Antoshchuk, Yu. V. Tereschenko. Procedural and tactical bases of the inspection of a corpse discovered in a reservoir

The article describes the procedural and tactical principles of the corpse inspection in accordance with the requirements of the Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter – the CPC of Ukraine). In particular, attention is paid to the mistakes that police officers make when inspecting a corpse. The principles of interaction of the investigator with the units of the National Police, medical workers and other persons for effective and high-quality inspection of the scene are covered.

The cases in which the corpse can be found in the reservoir are distinguished, namely: 1) drowning; 2) death in water (from diseases, from injuries, natural causes); 3) discharge of the corpse into the water. Attention is drawn to the fact that in the study of corpses of persons extracted from water, attention should be paid to the identification of two groups of signs: 1) signs of the corpse being in water; 2) signs of drowning.

Depending on the cause of death, the review tactics will further depend, so the focus will be on choosing the right tactics for conducting this investigative (investigative) action (hereinafter – C (R) D). The review principles were compared and compared with the basic principles of the activities of US investigative review teams.

The authors pay attention to the use of basic scientific and technical means when inspecting a corpse found in the reservoir, because it is precisely from the results of this C (P) D that the line of conduct of the investigator will depend.

Due to the importance of primary information about the person of the victim after his / her discovery in the reservoir, attention is given to the tactics and technical and forensic tools and methods; ensuring the appropriate level of interaction between the review participants. It is stated that the use of tactical and technical-forensic tools and methods in conducting priority C (R) D will help to promptly obtain information about the circumstances of the incident and the person of the deceased, as well as to build promising forensic versions and to organize the planning of the investigation.

It is noted that it is advisable to use unmanned aerial vehicles to help fix the scene of the corpse's detection in water from the air; to identify possible objects that will serve as evidence in criminal proceedings.

Key words: scene inspection, troupe review, forensic tactics, investigative (investigative) actions, technical and forensic facilities.

© А. О. Антощук, Ю. В. Терещенко, 2020

Постановка проблеми. Наразі ситуація в нашій країні характеризується нестабільністю економічних, політичних та інших суспільних відносин, а в офіційній статистиці відзначається тенденція зростання динаміки насильницьких злочинів, в тому числі вбивств, замахів на вбивство, серед яких все більшого поширення набувають посягання, вчинені з використанням вогнепальної зброї, вибухових пристроїв та інші. Також відзначається підвищення рівня професіоналізму злочинців, які активно протидіють розслідуванню, спрямовуючи слідство по хибному шляху або ставлячи слідчого в дуже скрутне становище. Досить поширеними є вбивства, що здійснюються в умовах неочевидності, коли особі спричиняється смерть, а надалі, з метою приховання слідів злочину, тіло викидають у водойми. В таких випадках у працівників поліції виникають проблеми щодо ідентифікації цих осіб та проведення ефективного розслідування таких злочинів.

Найчастіше роботу щодо встановлення особи загиблих ускладнюють проблеми, пов'язані з організацією слідчої роботи, низький професійний рівень співробітників, відсутність вміння грамотно і якісно організувати і провести огляд та розслідування загалом. Щорічно співробітники правоохоронних органів виявляють більше тисячі невпізнаних трупів, при цьому їх особистість вдається встановити тільки в 25% випадків. Зокрема, у 2018 році на облік поставлено 1 245 невпізнаних трупів.

Аналізуючи вищесказане, слід вказати на необхідність вдосконалення процесуального, організаційно-технічного та тактичного забезпечення діяльності поліції, пов'язаної із встановленням особи загиблого, виявленого у водоймі, налагодження ефективної взаємодії між усіма особами, які беруть участь в огляді та процесі розслідування. При цьому важливу роль у процесі розслідування вбивств за наявності невпізнаного трупа у водоймі відіграє використання новітніх досягнень науки і техніки і засновані на них рекомендації по найбільш результативному їх використанню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно відмітити, що темі огляду як у процесуальній, так і криміналістичній літературі приділено чимало уваги. Водночас стан чинного кримінального процесуального законодавства та практика його застосування учасниками досудового розслідування залишає чимало відкритих питань з проблем процесуального, тактичного, техніко-криміналістичного забезпечення, організації взаємодії між учасниками кримінального провадження на початковому етапі розслідування у разі виявлення трупів у водоймах.

З огляду на теорію криміналістики питання тактики проведення огляду місця події у взаємозв'язку із видовими характеристиками злочинів розглядалося у працях В.П. Бахіна, В.К. Весельського, О.В. Зарубенко, О.Л. Захарової, А.В. Іщенко, М.С. Качковського, В.О. Коновалової, Е.В. Криничної, Є.Д. Лук'янчикова, Б.Є. Лук'янчикова, О.Л. Мусієнко, В.М. Рябикіна, В.П. Шепітька та інших. Водночас окремі питання науково-технічного забезпечення огляду місця події у контексті сучасної діяльності правоохоронних та судових органів у сфері криміналістики досліджували В.Д. Басай, П.Д. Біленчук, Ф.К. Діденко, М.П. Молибога, Е.О. Разумов, Ю.Ю. Орлов, В.А. Оровер, Д.М. Тимчишин, Р.М. Шеховцев та інші.

Звичайно, що згадані вчені зробили вагомий внесок у дослідження зазначеної проблеми, але із кожним роком злочинність якісно трансформується, а рівень розкриття та розслідування значно знижується. Причини цього різноманітні, але основні із них – це незадовільне використання науково-технічного потенціалу під час огляду місця події та використання тактичних прийомів огляду. Зазначене вище і зумовлює актуальність нашої роботи.

Метою статі є визначення особливостей огляду трупа, виявленого у водоймі із використанням можливостей техніко-криміналістичних засобів та тактичних прийомів огляду та використання його результатів у розслідуванні.

Виклад основного матеріалу. Не безпідставно більшість науковців та практичних працівників огляд місця події вважають однією із найбільш важливих слідчих (розшукових) дій. Адже від своєчасності та результативності його проведення буде залежати побудова слідчих версій, планування та організація розслідування злочину, а це, відповідно, є гарантією досягнення завдань кримінального провадження щодо швидкого, повного та неупередженого проведення досудового розслідування.

Важливою є і та позиція, що слідчий отримує інформацію під час огляду безпосередньо. Так, М.О. Ларкін стверджує, що огляд місця події є незамінною слідчою дією, оскільки слідчий безпосередньо, без проміжних ланок, сприймає ті або інші об'єкти в тому вигляді, в якому їх застає. Тому доказова інформація надходить до слідчого з мінімальними перекрученнями [1, с. 122].

Слід також згадати, що огляд місця події є переважно першою, невідкладною та найбільш інформативною процесуальною дією та зазвичай проводиться до внесення відомостей до ЄРДР, що відбувається негайно після завершення огляду (ч. 3 ст. 214 КПК України) [2].

Проте не слід забувати, що огляд має базуватися на основних принципах. Як відомо, у вітчизняній криміналістиці принципами огляду місця події вважають: 1) своєчасність (невідкладність); 2) об'єктивність і повноту; 3) активність; 4) методичність (планомірність, послідовність); 5) застосування науково-технічних засобів; 6) єдине керівництво [3, с. 277–278].

Оскільки одним із завдань криміналістики є вивчення можливостей використання зарубіжного досвіду в боротьбі зі злочинністю, то варто звернути увагу і на принципи, якими керуються наші зарубіжні партнери. Так, основними принципами діяльності американських слідчих оглядових груп є: ретельність пошуку

та його здійснення у суворій відповідності із законом; швидка процедура без компромісів; належне документування місця події; належні методи і технології вилучення доказів; правильне використання й знання засобів і обладнання; вилучення всіх доказів, що стосуються справи; належне поводження з доказами та їх упакування; наявність власних можливостей для дослідження доказів; дотримання належних заходів безпеки [4].

З огляду на вищевказане варто зазначити, що думки українських і зарубіжних учених збігаються у визначенні засад повноти й активності огляду, необхідності правильного застосування науково-технічних засобів. Проте привертає увагу те, що американські колеги значно більшого значення надають вимогам дотримання належних процедур вилучення та упакування виявлених слідів, а також дотриманню безпеки учасниками огляду. У цьому сенсі зауважимо, що теоретичні основи криміналістичної тактики в нашій країні розвинуті краще, ніж у США, що дозволяє виокремити як загальні принципи тактики (законність, науковість, динамічність, моральність тощо), так і принципи тактики окремої слідчої дії [5, с. 303].

Зокрема, під час огляду трупа, виявленого у водоймі, необхідно враховувати основні принципи огляду. Так, перш за все під час такого огляду основу ефективності становлять: технічне оснащення слідчої групи; досвідченість особи, яка проводить огляд; знання слідчим основних правил огляду трупів у водоймі та ретельність його проведення.

Зазвичай у водоймах труп може бути виявлений у таких випадках: 1) утоплення; 2) смерть у воді (від якихось захворювань, від тілесних ушкоджень, природні причини); 3) викидання трупа в воду (при цьому на обличчі, у роті й носі не буде характерної піни прижиттєвої природи).

При цьому слід відмітити, що відмінною особливістю події на воді є мала кількість слідів, які допоможуть в подальшому встановити особу загиблого та обставини події. Це здебільшого пов'язане з динамікою події – переміщенням трупа у водоймі, руйнівним впливом води, водного транспорту, риб, раків, комах на іншого. Зміни обстановки на місці події можуть бути викликані і метеорологічними умовами, ненавмисними діями сторонніх осіб, а також спробами злочинців знищити сліди.

У разі виявлення трупа у водоймі (або прибитого до берега) важливо встановити не тільки причину смерті, а й те, як потерпілий потрапив у воду.

Звичайно, що причину смерті встановлює фахівець – судово медичний експерт, досліджуючи труп, а обставини утоплення або знаходження трупа у воді можуть бути з'ясовані лише в процесі розслідування.

У разі виявлення трупа у водоймі до першочергових слідчих (розшукових) дій зазвичай належить огляд місця події: зовнішній огляд трупа і водойми, його берегів, а в разі необхідності і плавальних засобів (човнів, плотів тощо).

Фіксацію місцезнаходження трупа, його положення, стану одягу, виявлених на ній і на тілі ушкоджень виконують за загальними правилами: фотозйомка (відеозапис), складання планів, схем, опис у протоколі огляду.

Якщо за обставинами, встановленими в процесі огляду місця події, невідомо, в якій частині водойми і на якій глибині відбулося утоплення, то брати проби води з цього водоймища недоцільно.

Під час дослідження трупів осіб, які витягнуті із води, слід звернути увагу на виявлення двох груп ознак: 1) ознаки перебування трупа у воді; і 2) ознаки утоплення.

Перш за все визначаються зміни, які свідчать про перебування трупа у воді. Такими ознаками є: мокрий одяг, мокра шкіра, наявність мулу і піску в природних отворах, а також явища мацерації шкіри, ступінь виразності якої залежить від тривалості перебування у воді, температури навколишнього середовища, віку й індивідуальних особливостей організму.

До ознак, які свідчать про утоплення, належать: наявність у отворах рота і носа дрібноміхурцевої стійкої піни, яка заповнює просвіт дихальних шляхів і поступово виділяється із них (ознака Крушевського) [6].

Важливого значення для виявлення предметів, що мають відношення до події, відіграє огляд поверхні води. Його слід проводити від країв води і суші, оскільки предмети, що знаходилися у воді, можуть бути прибиті до берега. При цьому потрібно враховувати силу вітру, наявність і швидкість течії в водоймі, а також з'ясувати особливості його дна (це має велике значення, якщо на трупі встановлені пошкодження, адже вони могли бути заповдіані камінням, корчами та іншими предметами, які знаходяться на дні водойми). На допомогу слідчому у такій ситуації придуть науково-технічні засоби.

Як зазначає Ф.К. Діденко, з усіх науково-технічних засобів, що застосовують під час розслідування злочинів, найчастіше використовують фотозйомку [7, с. 18].

Щодо фотографування водойми, її берегів, то слід згадати досвід США, де однією з тактичних вимог до проведення огляду місця події є фотографування всієї території, включаючи види з повітря [8, с. 320].

Як зазначає А.О. Антошук та А.В. Самодін в Україні досить швидкими темпами розвивається впровадження безпілотних літальних апаратів (далі – БПЛА), зокрема квадрокоптерів у різні сфери суспільного життя. Звичайно, що органи національної поліції не є винятком і у їх повсякденній службовій діяльності можливість використання БПЛА також може стати актуальною і корисною, наприклад, для досягнення результатів такої слідчої (розшукової) дії, як огляд місця події. В рамках діяльності органів національної поліції БПЛА можна використовувати під час проведення оглядів місць подій з різних видів злочинів на

ділянках місцевості великої площі, межі огляду якої визначені слідчим або обмежені висотою і дальністю польоту використовуваного БПЛА, а також у важкодоступній місцевості [9, с. 201].

Із використанням БПЛА можна виявити об'єкти, які матимуть значення для розслідування, в подальшому сфотографувати його місце розташування, за необхідності – провести вимірювання і вказати на плані або схемі.

Для відшукування слідів, що вказують на обставини попадання потерпілого в воду, проводиться огляд берегів водойми. Дослідження обстановки в такому разі аналогічно іншим видам огляду на місцевості, тому застосовують ті ж правила пошуку, виявлення, фіксації, вилучення і збереження слідів і об'єктів.

Відомі випадки і викидання предметів, якими заподіюється смерть у водойми. З метою відшукування таких предметів необхідним є огляд дна водойми. Зокрема, для пошуку металевих предметів створено портативний металолукач індуктивного типу на напівпровідниках – «МИП». Він дає можливість виявити в землі пістолети на глибині 35 см; латунні гільзи 12-го калібру – до 13 см; латунні гільзи до пістолета ТТ і кулі до патрона пістолета ТТ зі сталеву оболонкою – до 7 см. Оскільки такий і деякі інші металолукачі не мають вибіркової дії, створено металолукачі, які по-різному реагують на магнітні та немагнітні метали [10, с. 111].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, враховуючи все вищезазначене, ми дійшли висновку, що однією з головних умов якісного та ефективного розслідування фактів виявлення трупів у водоймах є гармонійне поєднання процесуальних аспектів огляду із тактико-технічним арсеналом слідчого з виявлення та повного дослідження матеріальної обстановки місця події.

Список використаних джерел:

1. Ларкін М.О. Тактико-криміналістичні особливості проведення огляду місця події під час розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи, що вчиняються на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі. *Вісник Академії адвокатури України*. Київ, 2010. № 3 (19). С. 122–128.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Криміналістика : підруч. / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель [та ін.] : за ред. В.Ю. Шепітька. 5-те вид., переробл. та доповн. Київ : Ін Юре, 2016. 640 с.
4. Mike Byrd. Duty Description for the Crime Scene Investigator. URL: <http://www.crime-sceneinvestigator.net/dutydescription.html>.
5. Степанюк Р.Л., Лапта С.П. Удосконалення організації й тактики огляду місця події в Україні з урахуванням досвіду США. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. № 2. 2016. С. 300–307.
6. А. с. № 81229 Складений твір «Мультимедійний навчальний посібник «Судова медицина» / Самодін А.В., Несен О.О., Чуприна О.В., Чорний М.В., Нарусевич О.С., Нагайник Т.Г., Підвисоцький В.В. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/sudova_medutsyna/nm3/lec34.html.
7. Диденко Ф.К. Применение научно-технических средств и методов при осмотре места происшествия. Ярославль : Верхне-Волж. книж. изд-во, 1989. 176 с.
8. Charles R. Swanson, Neil C. Chamelin. Criminal investigation. 6th ed. New York : McGraw-Hill Companies, Inc, 1996. 801p.
9. Самодін А.В., Антошук А.О. Сучасні тенденції науково-технічного забезпечення огляду місця події. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2017 № 3 (19) С. 199–209.
10. Гончаренко В.И. Научно-технические средства в следственной практике. Киев, 1984. 152 с.